

Temetetlen halottaink

Hogyan kell elbúcsúzni, számot vetni, számot adni? 2020-ban ezt tanultuk naponta, mindannyian. A halál éve volt ez az év, nem csak azért, mert a világjárvány kitartó, kíméletlen és mégis kiszámíthatatlan macacssággal szedte áldozatait. Generációk meghatározó tagjai mentek el: hosszas betegséggel küzdve vagy heveny lefolyású kór miatt. Megrendítően sokan vetettek véget az életüknek önkezüikkel ebben a terhekkkel, feszültségekkel, konfliktusokkal teli évben. És a nagy, idős, rendszereket, korszakokat váltó nemzedékek tagjai, az utolsók, a hátramaradottak is most köszöntek el.

Szócs Géza, Bogdán László, Méray Tibor – hosszú lenne az idei év veszteséglistája, ha mindenkit fel akarnánk sorolni. De a gyászunkat nem lehet egyetlen listával, egyetlen gesztussal, általánosítással megúszni – ez ennek az évnek a nagy tanulsága. Rosszul működik a közösségi emlékezet, a hosszú évtizedek alatt rendezetlen személyes viszonyokat nem rendezi el helyettünk a halál. A meg nem beszélt ügyek, problémák kibeszéletlenül maradnak a legokosabban, legkörültekintőbben megírt nekrológok ellenére is (hát még akkor, ha nincs sem hagyománya, sem tudása a körültekintő nekrológoknak, ha éppoly üres gesztusokkal búcsúzzunk, mint amilyen üresen, önnön korlátainkkal küzdve élünk). A le nem rótt hálák immár hálátlansággá merevülnek. A számon nem kért bűnök pedig végleg számonkérletlenül maradnak. Harminc, hetvenöt év, száz év marad így mögöttünk rendezetlenül?

A generációkon belüli és generációkon túli viszonyok egyformán kuszák. Bogdán László után is, a Mérayhoz, Szócs Gézához képest fiatal, alulról és kívülről jövő reménység után is kételyek, meg nem értések, gyanúk és hamvába holt remények maradtak. Szócs Géza egész élete gyanúkkal, értetlenségekkel, végig nem vitázható vitákkal volt tele, és mindezzel együtt ment el. Vagy mindezt itt hagyta, maga után, örökségként.

Hogy lehet – kérdezte novemberi halála után a rendszerváltással hozzáértő foglalkozó történész barátom –, hogy 1989 után olyan sok „ellentmondásos” ember jelent meg a közéletben? Hogy annyi kihágás, szabályszegés, megtévelyedés történt?

Valóban minden harminc évvel későbbi tehetetlenségünk, bukásunk 1989-hez vezethető vissza? És valóban ellentmondásos emberek lettek volna a rendszerváltó generációk tagjai? Vagy Szócs Géza volt egy, a normáktól, elvárásoktól eltérő, különleges figura? És igazságtalanul általánosítunk általa, rajta keresztül egy egész korszakot?

Szócs Géza politikai és művészeti hagyatéka kezelhetetlen. Legalábbis nincsenek meg a készségeink, s talán nem is vagyunk elég elszántak ahhoz, hogy kezelni tudjuk. Nem értjük, miért lenne olyan fontos tisztán látni vele kapcsolatban, rendezni legalább így utólag az évtizedeken át rendezetlen viszonyokat. Kétféleképpen búcsúztak tőle pályatársai, ismerősei, barátai és el-

lenfelei: vagy a hivatalos, problémakerülő szinten, óvva, vigyázva azt, amivé Szócs Géza a hatalom mindent és mindenkit felemészítő oltárán vált. Vagy a személyes emlékekbe menekülve, s abból táplálkozva, ami/aki Szócs Géza a rendszerváltás előtti évtizedekben volt/lehetett volna. Saját, diktatúrában megálmodott s a rendszerváltás után elvetélt életüket siratták többen. Méray Tibor 1956-os hagyatéka és az elmúlt évtizedekben végzett munkája, az általa végigélt több mint kilenc évtized már-már kezelhetetlen időintervallumnak bizonyul. Rá a hozzá legközelebb állók emlékeznek, olyanok, akiknek történelmi tudását a személyes tapasztalat és érzékenység alapozza meg. Egyébként életművéhez és hagyatékához méltatlan csend követte a halálát. Pedig, bizonyos értelemben, teljesen ellentétes pályát járt be, mint Szócs Géza. Méray tudta, mit jelent háttérbe vonulni, háttérből segíteni, szervezeten szolidaritást vállalni, kulturális hálózatokat kialakítani és fenntartani. És pontosan tudta, hogyan tartható fenn az 1956-ról folytatott párbeszéd, dacára az egymást váltó, elhallgatásra és elhallgattatásra épülő rendszerekben.

Távol álljon tőlem Szócs Géza és Méray bármilyen összevetése. Nem bezegelni szeretnék. Nem hasonlítani. Méltatlan volna, összeegyeztethetetlen a kegyelettel. És mondvasínált is. Nem Méray és Szócs személye a kérdés, így a mögötünk lévő napokat, éveket elkönyvelő publicisztikában – az életműveket értelmezze, értékelje a kutató, a szemtanú, a pályatárs, az olvasó. A veszteségeket átélő, azokkal szembesülő önmagunkkal kellene számot vetnünk. A történelmi távlatokat kezelni nem tudó önmagunkkal. És azzal a közösséggel, amely így, történelmi vaksággal, amnéziával, korlátoltsággal éli feszültségekkel, konfliktusokkal, elégedetlenséggel és frusztrációval terhes mindennapjait.

82

Hajlamosak vagyunk 1989-et vagy 1956-ot kezdőpontként tekinteni, ahonnan tehermentesen, „tisztán” indulhattak volna új folyamatok, új korszakok. Mi van akkor, ha nincs ilyen nullpontja a történetünknek? Ha a tiszta lap esélyének hübriszével élünk? Az az ellenzéki „ősköd”, amelyből Szócs Géza indult, s amely későbbi politikai szerepvállalását meghatározta a rendszerváltás utáni években, s végső soron legitímálta élete végéig, mára teljességgel átláthatatlan, mitizált. Ehhez a mítoszhoz képest vált Szócs Géza olyanná, amilyenné – váltotta be vagy épp mondott ellent a várakozásoknak. A rendszerváltás előtt le nem folytatott viták, ki nem alakított szerepek, az 1989-re való felkészületlenség szülte mindazt, ahogyan 1990 után a dolgok alakultak – Erdélyben mindenképp. Demokratikus felkészületlenség után következtek a demokratikus hiányok, működési zavarok, elégedetlenségek, és végül így érkezünk el a demokratikus bukásig. A gyászfolyamat része, nagyon fontos momentuma, hogy ezt mondjuk ki: a demokratikus bukás idejét éljük, és ebben a bukásban kisebb-nagyobb mértékben mindannyiunknak része, felelőssége van. Felelőssége van a tevőleges résztvevőknek, a passzív szemtanúknak, a nem emlékezőknek, a részlegesen emlékezőknek.

Szócs Géza halálakor az RMDSZ hatsoros búcsúszöveget adott ki. Egyetlenegy epizódról emlékezett meg a szervezet, az egykori költő-főtitkár 1990 decemberében Gyulafehérváron elmondott beszédéről. Amely beszéd az 1990-es etnikai összecsapások után hangzott el – akkor bátornak tűnt, rendhagyónak. Mára máshova kerülnek a hangsúlyok. Nem írtak arról, hogyan és miért lett

Szócs Géza a szervezet főtitkára, hogy miért írók-költők-szerkesztők lettek a rendszerváltó elitté, és ennek az író-költő-politikus nemzedéknek milyen szerepe, énképe, társadalmi tekintélye alakult ki. Nem írtak a szervezet alakulásakor azonnal kibomló belső konfliktusokról. Arról, hogy Szócs Géza hogyan vált azonnal a szervezet belső ellenzékévé, majd hogyan és miért hagyta ott az RMDSZ-t, vonult teljesen vissza a közélettől, hogy aztán Magyarországon bukkanjon fel, és váljék végül a Fidesz és Orbán Viktor „kulturális stratégiájává”, bizalmasává, barátjává. Pedig ez a pályáiv összefüggő, egységes, és megannyi, mára érthetetlennek tűnő jelenség magyarázatával szolgál.

Hogy lehet az, hogy a nyolcvanas-kilencvenes években az erdélyi magyar értelmiség valamiféle szellemi és ellenálló tőkét képviselt, mintát adott, mára pedig közülük kerül ki a rezsimet elvtelenül kiszolgálók zöme? – hangzott el szintén Szócs Géza halála ürügyén egy másik kérdés. Így: hogy egy valójában nem ismert és nem értett diktatúra ellenzékeként váltak ismertté. Minél félelmetesebb és ismeretlenebb volt a diktatúra, annál nagyobb szimbolikus tőkét jelentett annak ellenzékévé lenni. Még akkor is, ha az ellenzékiesség mögött valódi, érdemi politikai teljesítmény aligha volt. A diktatúrát a mai napig úgy emlegetjük: „a diktatúrát megdöntötték” („megdöntöttük”). De hát valljuk be, ennyi évtized távlatából azt a diktatúrát nem „megdöntötték”, legkevésbé sem „megdöntöttük” – így kollektíve osztozva a diktatúradöntés dicsőségén és munkáján –, hanem megdőlt magától. Szétesett. A romjain pedig megpróbáltunk demokráciát építeni, és ennyire tellett, ahol most tartunk. Ennek a rogyadozó, rosszul megalapozott demokráciának a része volt – hogy a Szócs Géza példájánál maradjunk – a személyi kultuszok azonnali újjáéledése, alakváltása. Hogy a politika intézményét a haszonszerzés, az új hierarchiák intézményeként látták és láttatták. Szócs Géza nagy elánnal indult el azon a versenyen, és nagyon nagyot bukott a kilencvenes években Erdélyben. Erre ma már nem emlékezik senki. Vagy ha emlékszik, akkor nem emlékeztet, hanem mélyen hallgat. Szócs Géza erdélyi költőtársai, politikustársai – Kelemen Hunor szűkre szabott sorait nem számítva – inkább hallgattak. A kegyelet miatt? Vagy azért, mert nemcsak Szócs Gézával, de korabeli önmagukkal is elszámolnivalójuk lett volna? Nem tudom. Hogyan alakult volna ez a politikai pálya, ha Szócs nem zárja ki önmagát az erdélyi közéletből? Ha nem ismeri fel a politikai szövetségek és alkuk új formáját Magyarországon, és nem él azoknak a lehetőségeivel? Hogyan alakulnak a mai politikai kapcsolatok, ha Erdélyben 1990-ben tényleg kialakul egy függővé nem tehető, meg nem zsarolható politikai érdekképviselő? Amely akkor is áll a lábán, ha a magyarországi demokráciadeficit mindent elsöpör. Hogyan alakulna, ha a költők, legalább a költők egymással őszintén tudnának beszélni? Szócs Géza meg nem írt nekrológjai jelezhetik a (rosszul értelmezett) tapintatot is.

De leginkább azt, hogy a magyar értelmiség, az egykori rendszerváltó elit nemhogy a mai hatalommal nem tud érdemben szembefordulni, de a maga sorait sem tudja rendezni. Nem tudta eddig sem, és különösen nem tudja most, amikor a végső szavakat kellene kimondani. Temetetlen holtaink hevernek szerteszét. Erkölcsi felelőtlenségünk miatt maradnak parlagon. Nincs gyász, nincs búcsú, nincs bocsánatkérés, nincs megbocsátás.